

La Selva i la literatura: franges i itineraris

➤ Narcís Figueras ➤

Vincular literatura i territori o paisatge és una operació que pot desvelar lectures noves dels mateixos textos o que pot oferir perspectives innovadores sobre el territori. Ho han demostrat aportacions tan rellevants com la de Franco Moretti i la seva cartografia de la novel·la europea, en què els mapes i les representacions gràfiques adquireixen el rang de mètode d'anàlisi, no únicament il·lustració com en altres llibres amb un títol similar(1). La intenció d'aquests fulls és més modesta, no cal dir-ho, perquè som encara en el terreny de les primeres aproximacions, tot i que val la pena tenir un referent en l'horitzó.

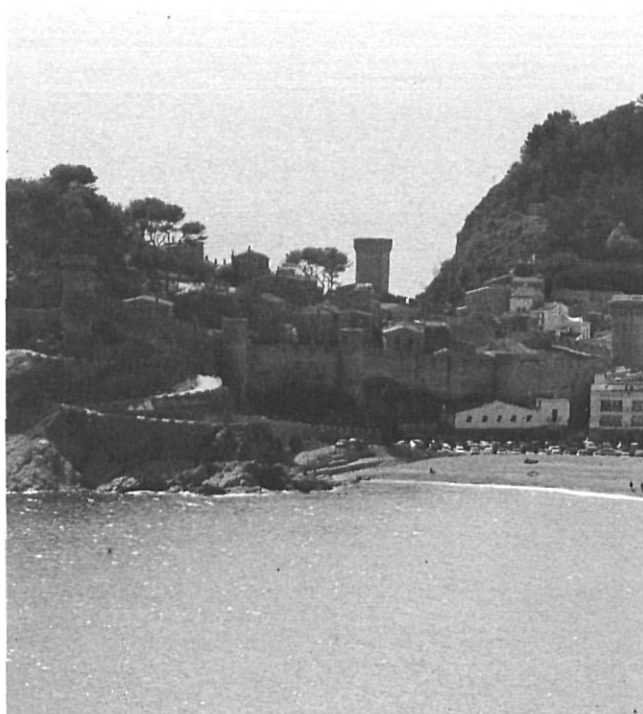
Resseguir els textos que s'han referit a un territori o que el prenen com a escenari, els espais imaginats que tenen un punt de referència en la realitat d'una comarca, ciutat, espai emblemàtic, els llocs on els escriptors han viscut, han mort... té també altres rendiments a la curta, si voleu, cada cop més usats: estimular la creació d'espais visitables i rutes literàries, en definitiva aportar elements a la definició d'un autèntic turisme cultural; això sempre pot generar alguns recursos que retornin a la salvaguarda i difusió del patrimoni que mostrem, en aquest cas també la literatura entesa com a patrimoni, al costat del paisatge o del territori, en íntima connexió amb aquests(2).

Tenim exemples entre nosaltres ben reeixits tant de guies i antologies de textos com de reflexions i anàlisis basades en la interacció de text i territori o ciutat. Joan Torrent i Fàbregas en el llunyà 1958 aplegà el que els escriptors catalans havien dit de la Costa Brava(3). Ja més a prop nostre, Llorenç Soldevila ha fet una magnífica feina didàctica en relació amb els espais literaris del Montseny i les Guilleries (i també d'altres, aquests pel que ens interessa ara a nosaltres), inspirat en la tradició britànica de mos-

trar la casa de Shakespeare. Joaquim Molas en el pròleg a les rutes verdaguerianes de Soldevila recorda: «les grans cultures europees no solament marquen amb retolador groc les cases on van viure els seus escriptors més representatius, sinó també els itineraris que van seguir»(4). Entre nosaltres, i ja que som al Montseny, Marià Manent ja va tenir, intuïtivament, el desig que «un dia la masia pairal de Guerau de Liost, a l'ombra del Matagalls [que havia cantat Josep Carner i després el poeta menor Felip Graugés] esdevingui un indret de romiatge literari»(5), com les de Keats o de Goethe. Després hem tingut les guies i els llibres de Narcís-Jordi Aragó sobre Girona, una ciutat «que s'ha revelat com a altament dotada per fer aflorar el doll de la inspiració»(6).

La comarca de la Selva disposa, i entrem en matèria, de diversos espais d'una gran densitat literària, alguns de més previsibles, com ara el Montseny que ja hem anunciat, d'altres no tant. Cal rescatar de l'oblit els textos, els autors, els espais emblemàtics i, encara que, com deia Feijoo en parlar d'Alemanya en el seu *Teatro crítico*, podrem assenyalar «en este mapa literario [...] sólo los montes de mayor eminencia, porque no hay espacio para más», intentar traçar les regions de la geografia literària selvatana.

Josep Vicente ja va definir la comarca, sempre lloada com a plural i diversa, com el conjunt de tres espais successius: «la Selva està dispersada en franges... [E]s desprèn del color de la Garrotxa per l'ample *hinterland* feréstec de les Guilleries [...]; el país s'avança en direcció a mar, s'abaixa a la depressió per tornar a elevar-se cap al litoral i hi dibuixa la preciosista cal·ligrafia del tros de costa famós que hi ha entre una mica al sud de la Vall d'Aro i l'embocadura de la Tordera»(7). La descripció és ajustada a la realitat, almenys si contemplem la comarca estricta d'avui dia (no

*La platja de Tossa
i la vila vella.*

l'antiga demarcació de la Selva que ha deixat rastres en la toponímia), potser més que no pas la visió planiana de viatger o visitant passatger que la veu com un pla encerclat de muntanyes (incloent-hi la zona de Cassà i Llagostera), o la de Joan Santamaria, que la contempla des de dins de les Gavarres com una zona exclusivament boscosa (que ho va ser un temps, però ja molt llunyà).

La primera porció d'aquest territori és la muntanyosa. Com les altres, no se circumscriu a la Selva, sinó que està formada per espais de continuïtat amb les terres veïnes; de fet, com totes les altres franges, és oberta a la comunicació vivencial, històrica, i també literària, amb les comarques adjacents. El Montseny o les Guillerries connecten amb el Vallès, amb Osona i fins amb la Garrotxa per la zona del Collsacabra. Des de l'espadat del Far, «que sembla una nau de llarga proa que surt d'entre les serres», certament, tenim la visió que devem a Verdaguer: «l'estranya mar de verdor de les Guillerries»(8). I des de la casa d'«un senyor de Barcelona», Josep Pla tria també un moment per veure les Guillerries: «últims de primavera, primers d'estiu». En aquestes dates «les formes paquidèrmiques i endolcides de la Guilleria» ens ofereixen «llargues extensions de ginesta florida d'una grogor viva, d'un daurat fresc, net i rentat. És un país que sembla despoblat. No hi és perceptible cap forma d'activitat humana.... El país és d'una gran rusticitat»(9).

Terra solitària i feréstega, les Guillerries van atraure de seguida l'atenció dels escriptors que volien reflectir les peripècies del bandoler Serrallonga (Víctor Balaguer ho féu en el teatre i en la

novel·la; Verdaguer no ho arribà a fer, tot i la insistència de Busquets i Punset a dedicar-s'hi), o que volien aixecar acta dels costums i el parlar muntanyencs de la zona. L'hilarienc Antoni Busquets i Punset es pot considerar el notari, el fixador d'una determinada forma de concebre i de retratar aquesta terra: les seves narracions i novel·les hi són sempre ambientades i va assolir una qualitat no gens menyspreable en la pintura d'aquells ambients, que coneixia tan bé, dels bosquerols i els traginers. Camins com el de Santa Coloma a Sant Hilari, de Sant Hilari a Vic, d'Espinelves a Sant Hilari o del Coll fins a Amer, les visions des del Collsacabra o des del Solterra o Montsoriu, els costums i les creences... tenen en Busquets el seu fidel descriptor.(10)

El Montseny ha estat tant o més espai de contemplació interior que de visió terrestre i panoràmica: aquesta inspira aquella, com a mínim. Verdaguer, que havia «nascut a la seva ombra», construí un esquema ideològic sobre el paper de la muntanya en la vida catalana del seu temps. Per a ell Montseny i Guillerries (i sovint afegint-hi altres indrets de la muntanya) formen un únic reducte de fidelitat a les tradicions pròpies, enfrontat a la ciutat (Vic primer, després Barcelona); però també un paradís perdut on retrobar la pau després dels conflictes personals i espirituals. La creu plantada pel pare Claret al cim del Matagalls (i replantada pel bisbe Morgades el 1895) és el símbol d'aquest mite cristià i nacional del Montseny, que recorre, amb matisos i reorientacions, tota l'obra de Verdaguer (la muntanya des del mar, des de la Gleva, des del Mont...) i que es tanca en *Aires el Montseny* (1901).

Maragall, igualment trobà al Pla de la Calma «[a]quell encantament de cap al tard...», i per a Guerau de Liost el Montseny en el seu conjunt (especialment els volts de Viladrau) esdevingué «el país més bonic i més amable del món», en mots de Marià Manent. Bofill i Mates, l'obra del qual és tota amarada de l'esperit de la «muntanya d'ametistes», hi situà la seva fabulació cavalleresca i els seus esplais d'estuejant, com Manent, que hi sojornà forçat durant la guerra i ens ha deixat els magnífics dietaris esmaltats de paisatge i lectures, d'impressions familiars i bèl·liques, en una singular mixtura que els fa originals, únics.

L'estiueig al Montseny o a les Guillerries ha donat fruits literaris notables, no sols en el memorialisme de Manent, Perucho o Artís Gener *Tísner*, sinó també en el teatre de Sagarra o d'Artís i

Balaguer, en els contes de Calders.... En la poesia múltiple i personal de Pere Ribot, estadant d'excepció a Riells del Montseny, home de marina doblat de muntanyenc, la terra i els seus aromes i silencis són la condició de possibilitat del treball poètic. El recer, estiueig esdevingut exili, del pintor i ceramista Josep Aragay a Breda, ha deixat un rastre literari inèdit no pas menyspreable.

Cosit a la falda de les Guilleries, el terme de Santa Coloma de Farners participa de les evocacions literàries dels mateixos autors. Busquets ha escrit sobre el seu trajecte de traginer vers Sant Hilari, sobre el balneari, etc. Però també ha generat joves escriptors catalanistes que, aquí més que enlloc, han hagut de callar anys després (Joan Mòn Pascual, Ricard M. Aragó), quan ni les condicions tradicionals d'una societat closa ni l'etapa política que vivia el país afavorien les expansions literàries. Joan Vinyoli xuclà del paisatge arbori dels entorns de la vila, el paisatge de la Selva («el país on hi ha les més belles arbredes del món», segons Joan Teixidor), l'univers natural dels seus poemes. Espriu se n'anà de Santa Coloma als quatre anys, però, homenatjat de totes passades, dedicà a la ciutat una singular «autoantologia manuscrita». Més cap a nosaltres, Assumpció Cantalozella ha descrit el paisatge urbà i forestal i les vivències humanes d'aquest món clos de Selva, sempre inclement amb les mentalitats lliures i les idees avançades(11).

De Santa Coloma avancem vers la franja mitjana de la comarca, el pla de la Selva, sense solució de continuïtat amb els espais, avui del Gironès (Cassà i Llagostera) i al peu de les Gavarres, i el pla de Girona. El pla ondulat, descrit per Modest Sabaté els anys 30 i reprès per Pla, Vicente, Espinàs...(12) en les obres que jo anomeno «païssistes» i que caracteritzen força, em sembla, la nostra literatura del segle XX, és solcat per diverses vies de comunicació que han generat visions literàries: la carretera general (l'antic camí ral que es bifurcava a Franciac amb la carretera dita «de l'interior» cap a Mallorca, Maçanes i Hostalric, i amb un traçat lleugerament diferent, l'actual N-II) i la línia del ferrocarril (que a l'empalme es destria en dues, la de l'interior i la de marina, o si voleu, entronquen l'una via amb l'altra pel qui ve de Barcelona).

El viatge amb tren ha captat l'atenció de molts viatgers. Josep Pla recollí la referència a les arbredes de la conca de la Tordera i als

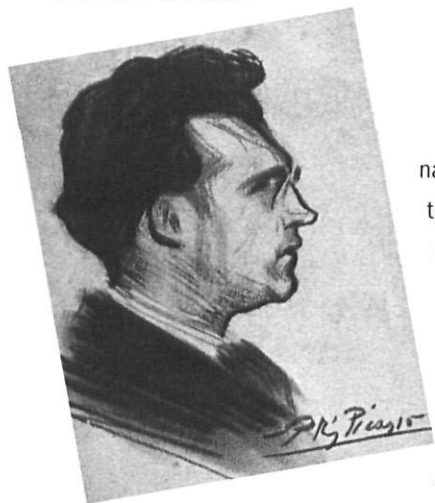
campes inundats de l'estany de Sils dels escriptors d'itineraris com Pífferrer o Pi i Margall i la

convertí en matèria literària de

primer rengle. Des dels seus primers textos

(l'estudiant que viatja entre Flaçà i Barcelona per anar a la universitat) fins als darrers, el viatge amb tren és present. De fet, Pla, que visità la Selva també pel pla de Vidreres, venint de marina per la carretera general i anant vers l'Empordanet per Llagostera, lloà sempre aquest país, «perquè la comarca de la Selva té un paisatge meravellós, que jo he tractat de descriure —amb poc èxit— en els meus llibres», deia encara en una carta el 1973. Les imatges de les pollancredes rodant sobre si mateixes al pas del carril han cridat l'atenció d'altres autors com Narcís Comadira, M. Àngels Anglada o Josep Pujol, que han fet sovint aquest trajecte. L'entroncament de l'empalme, l'estació sense poble, també present en els viatges planians, ja havia aparegut en textos anteriors de Carles Bosch de la Trinxeria o Santiago Rusiñol. Les estacions i parades de Breda, Hostalric, l'empalme o Sils són el punt de partida de viatges cap a les serres i les muntanyes; la de Caldes ho és vers la vall d'Aro; viatges reals que passen a la producció escrita.

Antoni Busquets i Punset
en un carbó de Picasso.

El trajecte des de marina cap a Girona pel camí ral tenia dos punts foscos de la delinqüència i el bandolerisme: el Suro de la Palla, prop de l'hostal de Cal Coix, als turons de Maçanet (que apareix en una novel·la de Vicenç Coma Soley) i la

Creu de la Mà, entre Franciac i Vallcanera, on els viatgers eren atracats i sovint assassinats. Pi i Margall recollí la història (com tots els viatgers que hi passaren des del segle XVI), i Bertrana la convertí en literatura en «La ruta abandonada» (*Proses bàrbares*).

A aquests dos espais literaris de trànsit, cal afegir-hi, ja que hem sortit a parlar de Bertrana, les elevacions més baixes de les Guillerries, les serres de la Pedrosa, de Clopers, de Riuciar o de Clarà, entre Maçanes, l'Esparra i l'estany de Sils, on el jove Prudenci Bertrana té les primeres experiències rurals i cinegètiques que passaran a les seves pàgines. El mas Espriu –un dia de la família de l'escriptor d'Arenys i després dels Bertrana, com ha revelat Josep Formiga– (13) és enmig d'aquells topants de l'Esparra, avui deshabitats o plens de segona residència, però un dia plens de vida. Bertrana s'hi referí el 1917 com «la meua veritable terra santa»: la descoberta de les muntanyes, les desventures del protagonista de *Nàufrags* (tot i que sovint se situa a Banyoles per la mistificació que operà l'autor mateix), les *Proses bàrbares*... una bona part de la seva producció en narracions, novel·les i articles periodístics té aquí el seu entorn proteic.

A més dels termes muntanyencs –com els esmentats del Montseny, les Guillerries i les serres de l'obra de Bertrana– de panorama més o menys esplèndid i visions nítides, també esdevenen espai creatiu i món de ficció els balnearis, els banys. Entre d'altres, Conrad Roura o Pere Calders situen sainets o contes a Sant Hilari; Coma Soley o Montserrat Roig escriuen a Caldes de Malavella. O els masos familiars de Ferran Agulló (Selva o Gironès d'avui) o Ricard Aragó (Brunyola). I des de la ciutat de Girona, les muntanyes selvatanes (el Far, el Montseny, les serres més bai-

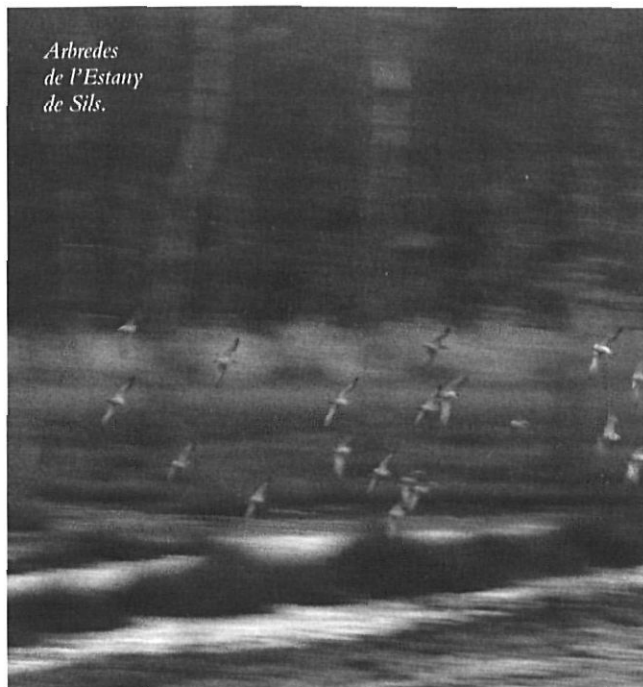
xes...) fan una impressió determinada al jove intern, estudiant o seminarista (Josep Pla, Eusebi Isern, Dídac Faig).

Del pla de la Selva les carreteres, sovint revesses, duen vers la balconada costanera de Blanes, Lloret i Tossa. La costa selvatana, «costa serena» de Ruyra, «costa brava» de Ferran Agulló, tampoc no és un tram independent, sinó agermanat i lligat per un cap i l'altre amb les platges obertes dels pobles de marina com ara Malgrat, Pineda, Calella... (gironins tradicionalment i encara ara en certs aspectes), i amb els cingles braus i les balmes de Tossa a Sant Feliu que Gaziol o Pla van descriure amb nostàlgia. (14)

L'obra de Joaquim Ruyra se situa en molts i diversos espais d'aquesta costa, alguns dels quals ja no són perceptibles, d'altres encara sí. Ferran Agulló va crear el nom de *brava* i va escriure nombroses pàgines de diari lloant-ne el paisatge i les visions des de molts angles. Les comunicacions novament ens condicionen: els visitants arriben amb tren a Blanes i des d'allà –car el tren s'atura i no continua com reclamava Agulló– fan el trajecte amb tartana cap a Lloret o per mar fins a Tossa (Manent), o hi vénen des de Barcelona mateix (Elies, Peruchó, Pedrolo), ells o els seus personatges.

Maragall descobrí Tossa des de Sant Feliu, per les altures de Sant Grau, des d'on l'amplada de mar que es veu és imponent. Els primers estiuejants de Blanes o Lloret van crear tertúlies i ambient literari. Ruyra en fou un membre de la primera hora i de més endavant, model i estímul per als més joves. Cortils i Vieta, Ribas i Carreras, Alemany i Borràs... deixaren pas a altres generacions, les de Cornellà o Coma Soley. El lloretenc Esteve Fàbregas, que deixà embalsamat per a nosaltres el món perdut de Lloret abans de la invasió del turisme i les facècies i anècdotes durant aquesta, fresques de nou en la lectura d'avui, com si sortissin de l'aigua, havia proposat ja la ruta ruyriana que calia fer a Blanes, i Jaume Reixach imaginà els personatges de Ruyra una nit de focs.

Entre molts altres autors, Josep Roig i Raventós, sitgetà casat a Tordera, establert a Blanes i vinculat al cercle de *Recull*, ha escrit profusament sobre la costa (la processó de Santa Cristina a *L'ermita Maurici*, de 1933, entre molts altres textos) en una prosa, avui oblidada, que mereix una lectura. O Josep Palau, crític de cinema, periodista a *El Matí*, *Mirador* o *Destino*, estiuejant fidel a Tossa, que escriví el *Llibre de Tossa*, a la *Selecta* (1952), peça clau per comprendre l'evolució de la colònia entre 1930 i 1950,

Arbredes
de l'Estanty
de Sils.

que concretà «el secret de Tossa» en la punta de sa Boquera, entre Llorell i la punta dels Cards, avui verge encara –fins quan?–. O Narcís Comadira escriu sonets a Blanes o a Tossa, però sobretot una elegia magnífica dedicada a Joan Tarrús, «Sant Pere del Bosc» (*Terra natal*, 1978), en què l'indiano de marbre mira de

reüll el primer monument a Verdaguer, l'Àngel de Lloret, o fa periodisme literari sobre els jardins botànics. O M. Àngels Gardella situa *El mar i el desig* (1994) a Lloret, i més en concret, a Sa Boadella, Santa Clotilde i Santa Cristina –un dels espais més densos de literatura de la nostra costa, «la perla de les ermites de la Costa» (Ruyra), «l'ermita de les ermites de Catalunya» (Pla), un espai de finor noucentista, pintat per Sorolla i penjat en una paret de Nova York, i on el Pen Club es reuní el 1935 sota el Pi Gros!

A aquests autors de *mayor eminencia*, segons el meu criteri personal, és clar, cal afegir-n'hi dotzenes d'altres que, d'acord amb les franges que hem establert, han copsat el paisatge i han seguit els itineraris de ferro o de quitrà, de terra aspra o d'ombra de pins i perxades. Alguns han de ser rescatats perquè mereixen ser llegits i perquè ens ajuden a comprendre'ns, d'altres només haurien de ser inventariats si ens deixàvem endur per aquesta pruija positivista, però en el món local han tingut i tenen el seu paper, la seva emotiva presència, més i tot que no pot produir la lectura de les grans obres dislocades dels seus territoris de creació i de conreu (estiuèigs literaris, enyoraments urbans, festes floralsques, produccions balnearies...), miralls de territoris de tinta o de bits.

Narcís Figueras Capdevila és professor dels estudis d'humanitats i filologia. Universitat Oberta de Catalunya

Notes

- (1) Franco MORETTI, *Atlas de la novela europea 1800-1900* (2001, 1a ed. italiana, 1997; 1a ed. anglesa, 1998). Michael HARDWICK, *A Literary atlas & gazetteer of the British isles*, 1973; Malcolm BRADBURY (ed.), *The Atlas of Literature*, 1998.
- (2) En tenim un exemple a la nostra zona amb la ruta *El Montseny dels poetes* que ofereix el Museu La Gabella d'Àrbucies. O les visites que promou la Institució de les Lletres Catalanes, com la que el març de 1999 portà un grup a Viladrau en l'*Itinerari Marià Manent*; Sam Abrams, editor dels *Dietaris* de l'autor, féu la tria dels textos. A les comarques gironines n'han proliferat d'altres, com les rutes planianes, etc.
- (3) Joan TORRENT I FÀBREGAS, *La Costa Brava vista pels escriptors catalans*, 1958.
- (4) Llorenç SOLDEVILA, *El Montseny i les Guàrdies. Paisatge, mite i literatura*, 1991, 2a ed. *Jacint Verdaguer*, pròleg de Joaquim Molas, 1992.
- (5) Marià MANENT, «Guerau de Lloret i el lèxic del Montseny», *Poesia, Llenguatge, Forma*, 1973, p. 107.
- (6) Narcís-Jordi ARAGÓ, *La Girona dels poetes. Antologia*, 1988; *Guia literària de Girona*, 1995. El cicle de conferències promogut des del Museu d'Art de Girona 60's versus 80's a Catalunya (gener-juny 2001) va generar aportacions en aquesta direcció en relació amb les comarques de Girona, pendents de publicació, entre les quals N. FIGUERAS «Els escriptors i la Selva: creació i percepció del 60 al 80».
- (7) Josep VICENTE, *Catalunya Visió 5* (Garrotxa, Empordà, Gironès, Selva), 1968 (fot. Ferran Bosch).
- (8) Jacint VERDAGUER, *Excursions i viatges*, OC, p. 1135.
- (9) Josep PLA, *Tres senyors*, OC 19.
- (10) Narcís FIGUERAS, «Antoni Busquets i Punset (1876-1934), lletraferit polifacètic», *Programa de la Festa Major*, Sant Hilari Sacalm, 1993, p. 35-37; Francesc DANÉS, «Antoni Busquets i Punset, escriptor i home del seu temps», dins Antoni BUSQUETS i PUNSET, *Del meu viure rural. Reedició adaptada al català actual*, 1998, p. 15-22.
- (11) Assumpció CANTALOZELLA, *Escubidú*, 1982; *Id.*, Sauló, 1984; *Id.*, *La pluja d'estels*, 2001.
- (12) Narcís FIGUERAS, «Josep Pla i la inspiració. El cas de la Selva», *Revista de Girona*, 180 (1997), p. 76-80. Josep PLA, *Viatge a Catalunya*, 1934; *Viatge a la Catalunya vella*, OC 9; *Guia de Catalunya*, 1971 (1a ed. cast., 1961). VICENTE, veg. n. 7. Josep M. ESPINÀS, *Les comarques de Catalunya*, 1978.
- (13) Josep FORMIGA, «Evolució de la propietat a l'Esparra (1497-1900)», *Quaderns de la Selva*, 8 (1995), 53-104.
- (14) Agustí CALVET (Gaziel), *Sant Feliu de la Costa Brava*, 1963.